

Petra Svolfšak

SLOVENSKI VOJNI UJETNIKI V SIBIRIJI IN VOJESLAV MOLÈ*

»V neznanu grem, v temo in grenkobo.« je konec svoje mladosti in klic k mobilizaciji pospremil Vojeslav Molè v svojih spominih.¹ Neznanu, tema in grenkoba so bili spremljevalci časa, ki mu je Vojeslav Molè v svoji knjigi spominov namenil kar zajeten prostor in pripovedujejo zgodbo posameznika in več tisoč posameznikov, zgodbo, ki v sebi združuje tri vojne izkušnje avstro-ogrškega vojaka v prvi svetovni vojni, seveda s pomembnimi posebnostmi, ki jih je lahko pripovedoval le Vojeslav Molè.²

Vojna je različno vplivala na (slovenske) umetnike in ustvarjalce, vsakdo jo je občutil drugače in jim je prinesla zelo raznovrstne izkušnje in posledice. Kot je zapisal Milček Komelj, je prva svetovna vojna v slovensko likovno umetnost posegla s silo, saj je razdirala, uničevala (Komelj navaja primere iz Gorice), ubijala,

* Raziskava je nastala v okviru raziskovalnega programa P6-0052 »Temeljne raziskave slovenske kulturne preteklosti«, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

1 Molè, *Iz knjige spominov*, str. 114.

2 Cerkovnik, *Neznana Knjiga spominov Vojeslava Moleta*, str. 401–412.

pa tudi navdihovala.³ V vojni je umrl kipar Anton Štefci, ki je padel pri Gorici 15. maja 1916,⁴ padel je tudi akademski slikar Julij Fombacher. Slikar in pesnik Jože Cvelbar je med vojno risal prizore iz vojaškega življenja, njegov dnevnik pa naj bi nakazoval tudi njegove slikarske študijske načrte za prihodnost; padel je 16. julija 1916 na gori Monte Cucco na Tirolskem. Ranjena sta bila slikarja Ivan Čargo in Ante Trstenjak, ranjeni kipar Ivan Napotnik pa je po okrevanju v praški bolnici odlival proteze in rezljal kopita za ortopedske čevlje. Slikar Franc Košar se je iz Galicije vrnil kot invalid, doletela pa ga je še kraja vseh del, ki mu jih je neki Anglež odkupoval v Münchnu in jih želel odtujiti v Anglijo, pa je parnik zadela nemška torpedovka in ga potopila. Hinko Smrekar je svoje videnje vojne predstavil z izjemno karikaturo »Hinko Smrekar črnovojnik«,⁵ a je iz vojne izšel z večletno nespečnostjo, po mnenju Milčka Komelja pa bi se lahko iz tega razvilo tudi Smrekarjevo nagnjenje k »srhljivi fantastiki«.⁶ Nekateri umetniki so v vojni ustvarjali naprej, čeprav v težkih razmerah; tako je kipar Ivan Zajec ustvarjal celo v internaciji na Sardiniji. Rihard Jakopič naj bi po mnenju Antona Podbevška zaradi vojnih grozot iskal motive »posebno prijaznega značaja«,⁷ drugi pa so nekoliko zmanjšali umetniško dejavnost. Nekateri slovenski umetniki so bili vključeni v vojaško službo (Kriegspressequartier – Vojni tiskovni urad). V skupini vojnih slikarjev je bilo angažiranih približno 350 vojnih slikarjev, nabornikov in prostovoljcev, praviloma starejših in uglednih ter za vojno službo ne več primernih slikarjev, ki so svojo umetnost dali v službo domovine. Na dolgem spisku imen slikarjev v službi KPQ so tudi slovenski likovni ustvarjalci Ivan Vavpotič, Alojz (Luigi) Kasimir in kipar Friedrich (Friderik) Gornik.⁸ Kot je zapisal Komelj, je »prizadeto občuten likovni pečat« prva svetovna vojna pustila v delu Frana Tratnika, v »domačno občutenih razglednicah« pa je na vojno najplodoviteje reagiral Maksim Gaspari.⁹ Med vojno so seveda ustvarjali tudi drugi slovenski umetniki: Božidar Jakac, brata France in Tone Kralj, Avgust Černigoj, Ivan Čargo, slikarja France Zupan in Fran Sterle, slikar Karel Jirak, kipar Ivan Napotnik. Kipar Josip Urbanija je postavil spomenik

3 Komelj, *Prva svetovna vojna in slovenska likovna umetnost*, str. 75–86.

4 Datum njegove smrti je v referenčni literaturi (Slovenski biografski leksikon) navajan napačno (4. maj 1915), ko soška fronta še ni bila bojna črta med Kraljevino Italijo in Avstro-Ogrsko, po evidenci padlih slovenskih vojakov na portalu Sistory (<https://zv1.sistory.si/zrtev?id=10290-Stefic-Anton-1878-1916>) je datum smrti, zapisan v seznam izgub, 15. maj 1916.

5 Smrekar, *Hinko Smrekar – črnovojnik*.

6 Komelj, *Prva svetovna vojna in slovenska likovna umetnost*, str. 75.

7 Po: Komelj, *Prva svetovna vojna in slovenska likovna umetnost*, str. 76.

8 Svolsjšak, *Umetnost med cenzuro in propagando med prvo svetovno vojno*, str. 288–289.

9 Komelj, *Prva svetovna vojna in slovenska likovna umetnost*, str. 77.

padlim v Sarajevu, arhitekt Ivan Vurnik je med vojno urejal vojaška pokopališča v Nišu in Leskovcu, kipar Lojze Dolinar pa je kot vojak v Judenburgu portretiral oficirje in ustvaril kip Kranjskega Janeza in generala Svetozarja Borojevića. Ena od vojnih izkušenj pa je bilo tudi vojno ujetništvo in to ni prizaneslo slikarjem Venu Pilonu, Avgustu Buciku in Francetu Pavlovcu kakor tudi ne umetnostnima zgodovinarjema Francetu Steletu in Vojeslavu Moletu.

V ruskem vojnem ujetništvu je bilo med prvo svetovno vojno okoli dva milijona avstro-ogrskih vojnih ujetnikov, večina jih je v ujetništvo padla med letoma 1914 in 1916.¹⁰ Samo septembra 1914 je bilo po bitkah pri Lvovu ujetih od 85.000 do 100.000 avstro-ogrskih vojakov, v decembru 1914 je bilo v ruskem vojnem ujetništvu že 182.543 avstro-ogrskih vojakov, po padcu trdnjave Przemysl 22. aprila 1915 je v ujetništvo padlo okoli 119.000 avstro-ogrskih vojakov, po t. i. črno-rumeni ofenzivi pri Lutsku med 26. avgustom in 13. oktobrom 1915 je bilo ujetih okoli 100.000 avstro-ogrskih vojakov, konec leta 1916 pa je bilo po uspešni Brusilovi ofenzivi v ujetništvu med 300.000 in 380.000 avstro-ogrskih vojnih ujetnikov. Med avstro-ogrsko zimsko ofenzivo v Karpatih (23. januar–30. april 1915) sta samo v enem dnevu, 27. februarja 1915, 2. in 3. armada imeli 40.000 pogrešanih »med ujetimi od sovražnika ali izgubljenimi v snegu«.¹¹ Po doslej znanih ocenah je v rusko vojno ujetništvo padlo od 400.000 do 700.000 avstrijskih Nemcev, prav toliko Madžarov, med 200.000 in 300.000 Čehov in Slovkov ter med 200.000 in 250.000 južnih Slovanov in okoli 150.000 Romunov. Predstavnik danskega Rdečega križa, ki je bil posrednik v zadevah vojnih ujetnikov v Rusiji, je sredi junija 1919 navedel nacionalne deleže vojnih ujetnikov nekdanje dvojne monarhije, ki so bili tedaj v Sibiriji: 31 odstotkov Madžarov, 30 odstotkov Nemcev, 7 odstotkov Romunov, 5 odstotkov Poljakov, 3 odstotke Čehoslovakov, 3 odstotke južnih Slovanov, 2,5 odstotka Judov in 0,5 odstotka Italijanov. Glede na različne ocene in številke ter etnične deleže ujetnikov bi se število slovenskih vojnih ujetnikov lahko gibalo med 36.000 in 42.000, umrlo pa naj bi med 7599 in 6480 ujetih slovenskih vojakov.¹²

V tej množici ujetih avstro-ogrskih vojakov na ruski fronti se je znašel tudi Vojeslav Molè in svojo vojaško izkušnjo zapisal v spominih *Iz knjige spominov*, ki so leta 1970 izšli pri Slovenski matici in za katere je uvodoma zapisal, da gre za avtobiografijo humanista, »ki ga je prav humanizem varoval in rešil, da ni utonil v viharjih naše tragične dobe«.¹³

10 Achamimov, *POWs and the Great War: captivity on the eastern front*, str. 118.

11 Svoljšak, Antoličič, *Leta strahote*, str. 151.

12 Svoljšak, Antoličič, *Leta strahote*, str. 151–152.

13 Molè, *Iz knjige spominov*, str. 8.

Slutnje o vojni so Molèta sicer dosegle v konzervatorski službi v Splitu. V pogovoru z dr. Lavšem, ravnateljem splitske podružnice Ljubljanske banke, je namreč izvedel za tajno naredbo, naj se vse zlato potegne iz zasebne lastnine.¹⁴ Poleg splošnega strahu, ki so ga vojne predstavljale, pa je imel Molè še osebno intimno skrb, saj je bil tedaj šesto leto zaročen in je za jesen 1914 načrtoval poroko. Na usodni Vidov dan leta 1914 se je s prijateljem, kiparjem in profesorjem na obrtni šoli Svetoslavom Peruzzijem, soavtorjem kipa Kranjskega Janeza, in njegovo ženo odpravil na izlet v Omiš, ob povratku pa je veselje na ladji nenadoma potihnilo, saj jih je dohitela novica o prestolonaslednikovi smrti; ko so pripluli v Split, so tam že visele črne zastave. Mobiliziran je bil že 1. avgusta 1914, letnik 1886, po slovesu od slovenskih dalmatinskih prijateljev se je vkrcal na parnik za Trst, od tam pa v Ljubljano, kjer sta ga na kolodvoru pričakala starša, ki sta se že nekaj dni prej poslovila od drugega sina Rudolfa, ki je bil že na poti v Galicijo. Naslednjega dne se je odpravil proti Dunaju z vojno nalogo – tolmač za italijanski jezik pri poveljstvu korpusa, kar pa je, kot je izvedel po prihodu na Dunaj, veljalo za t. i. Kriegsfall I, torej vojno proti Italiji. Zato je bil kot bivši enoletnik tržaškega pešpolka, rezervni častnik, dodeljen 10. pehotnemu polku v Przemyslu. Z Dunaja se je torej odpeljal proti Galiciji, s postankom v Krakovu, kjer je pozdravil svojo zaročenko, in se naslednji popoldan ob hrumenju topov z bližnje fronte odpeljal proti fronti. Po spletu tragikomičnih okoliščin, kot je sam poimenoval epizodo, je postal poveljnik železniške postaje v Przemyslu (Bahnhofkommandant) s četo dvanajstih vojakov, kupom predpisov in ukazov.¹⁵ Seveda se načelnik postaje ni mogel dovolj načuditi dejstvu, da mu je bil za poveljnika postaje poslan umetnostni zgodovinar, a bil je prizanesljiv in razumevajoč. Na lastno željo, ker mu, kot je zapisal, nered v vodstvu armade ni prav nič imponiral, je zapustil dokaj varno delovno mesto za fronto, proti reki San. V Przemyslu je opravil družinski obisk in odpotoval na fronto. Polk je bil sicer povsem poljski, a častniki so bili izbrani po njemu nejasnem merilu in narodnostno zelo mešani, bil pa je v polku edini Jugoslovan, kot se je poimenoval v spominih, sicer pa so bili častniki večinoma Nemci, nekaj Čehov in Slovakov. Po tednu dni je vendarle dočakal odhod na fronto, »[b]o pač, kar bo in kar nam je sojeno«. ¹⁶ Ognjeni krst pred Bilgorajem pri vasi Turobin je opisal:

14 Molè, *Iz knjige spominov*, str. 111.

15 Molè, *Iz knjige spominov*, str. 118.

16 Molè, *Iz knjige spominov*, str. 124.

»sem se s svojo četo prvokrat znašel v ognjenem krstu, ko smo se v strelski črti pomaknili čez vrh, poraščen z grmičevjem, in se začeli spuščati v dolino ter so na mah z nasprotnega brega doline začele okoli nas žvižgati krogle. V prvem hipu nisem niti vedel, da so to izstrelki, tako tenko je vsakokrat zazvenelo, kadar je švignilo mimo nas. Rusov nisem videl in vse streljanje je bilo bolj na slepo, 'v nasprotno stran'. Imel sem vtis, da se tukaj Rusi polagoma umikajo in da samo zadržujejo naše napredovanje.«¹⁷

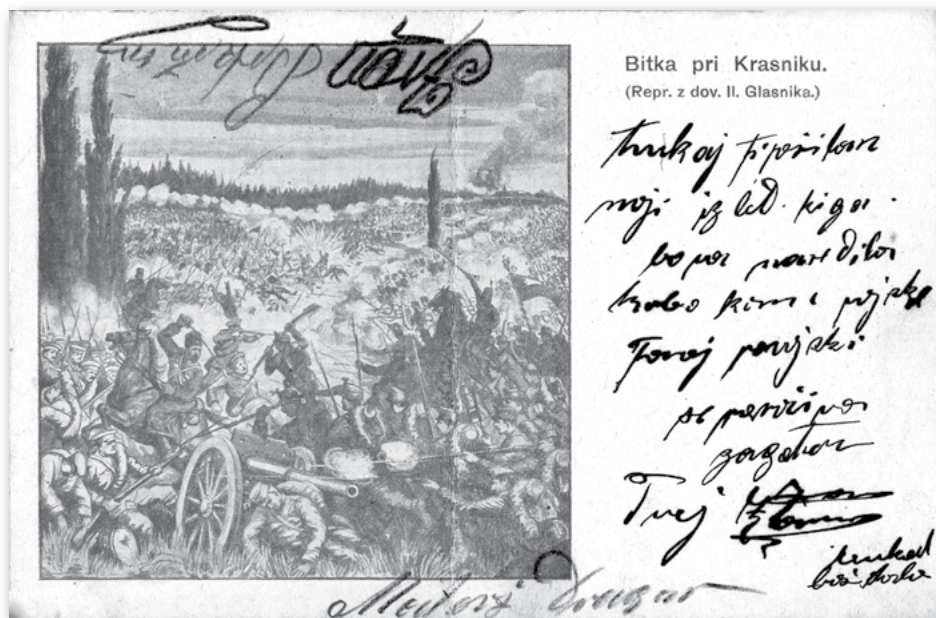
Opis ognjenega krsta in različnih nenavadnih »momentov«,

»ki so živo učinkovali na moje duševno stanje, pa je bila moja udeležba v vojnih dejstvih – seveda dejstvih malega rezervnega oficirja, ki sploh ne more imeti večjega pomena, – bolj podobna vlogi gledalca in opazovalca kot pa borca. Tako je ostalo tudi še naslednji dan, ko je naša skupina dobila nalogo zavzeti položaj, ki so ga imeli Rusi v bregu na dolino, medtem ko smo mi stali na drugi strani kotline. [...] Artilerije, ki bi bila branila našo črto, ni bilo od nikoder. Ko smo se skušali premakniti naprej in sem skočil pred vojake, me je v nogi nekaj zaskelilo, – bil sem ranjen, toda na srečo ne močno; ni bila zadeta nobena kost, pa sem krvavel. Položil sem se v vdolbino in čakal, kaj bo. Na to, da bi se bil mogel umakniti navzgor čez vrh griča, ni bilo misliti. Rusi so prihajali čedalje bliže. In tedaj mi je prvič prišla misel, da je mogoče, da pridem v ujetništvo. Pa nisem imel veliko časa o tem razmišljati, ker sem na mah zaslišal glas nad sabo: 'Zdavajsja!' Nad mano je stal ruski vojak z bajonetom na puški in mi dajal znak, naj vržem vse orožje od sebe; odpel sem svojo dolgo sabljo, ki se mi je ves čas opletala okoli nog, in mu dal svoj revolver. [...] In tako sem se nenadoma znašel na drugi strani fronte; a si še vedno nisem bil v svesti, kaj se je pravzaprav zgodilo in kaj me čaka. Za zdaj me je predvsem zanimala usoda mojega oddelka, moje čete in mojega voda. Večina mojih vojakov je ležala mrtva na travi, smrtno zadet je bil tudi stotnik Cehak. Ko sem ga tako videl, kako je ležal ves v krvi, mi ga je bilo strašno žal, obenem pa sem se spomnil njegovih zadnjih besed, ki mi jih je rekel pred nekaj urami. Tudi sosednim četam se ni veliko bolje godilo; veliko je bilo ubitih, še več pa ranjenih in ujetih. [...] V vasi se je trlo ujetnikov. Ni čuda: bilo je ujetih okoli 4000 mož, med njimi več kot 80 častnikov. Nas oficirje so stlačili v neko hišo, v tri sobe, tako da smo bili stisnjeni kakor sardine v škatli in se skoraj nismo mogli ganiti.«¹⁸

Na poti s sanitetne postaje, kjer mu je vojaški zdravnik oskrbel nogo, je srečal mladega ruskega častnika na konju in ta je Moleta ogovoril v brezhibni nemščini; na njegovo vprašanje, zakaj Avstrijci ne znajo izkopati pravih strelskih jarkov, je Molè odgovoril, da ga ni nikoli zanimalo, saj je po poklicu umetnostni

17 Molè, *Iz knjige spominov*, str. 125–126.

18 Molè, *Iz knjige spominov*, str. 129–130.

Bitka pri Krasniku, razglednica, izdana v podporo družinam vpoklicanih vojakov (Muzej novejše in sodobne zgodovine Slovenije)

zgodovinar in ne poklicni oficir. Izkazalo se je namreč, da je bil mladi ruski oficir docent germanist iz Kazana, oba pa sta potem morala nadaljevati svojo pot.

Moletovi sojetniki so bili mladi nižji častniki, večinoma razburjeni nad svojo usodo. Iz svoje enote je spoznal le Čeha Štefánika, ki je že načrtoval pobeg, medtem ko se je sam spraševal o nadaljnji usodi. Naslednjega dne so kolone ujetnikov premagancev usmerili v Lublin, ranjence, med njimi tudi Moleta, pa odpeljali z vozovi in jih nastanili v pretesnem lazaretu, brez zdravniške pomoči, pomagale so jim le domačinke, ki so izpirale rane in jih prevezovale. Toda kmalu so ruske vojaške oblasti prepovedale to pomoč in veliko bolnih in ranjenih vojakov je bilo v brezupnem položaju. Zato se je Molè ob prvi priložnosti, ko se je počutil dovolj dobro, priglasi za odhod, najprej z vlakom v Moskvo. Zapletel se je v zanimiv pogovor s kozaškim polkovnikom, ki je vedel za Jugoslovane in Slovence, se spoznal na literaturo in ob spoznanju, da je njegov sogovornik umetnostni zgodovinar, mu je začel pripovedovati o draždanski galeriji. »Moji pojmi o kozakih so začeli dobivati vsaj deloma drugačno barvo, manj literarno in romantično ter bolj realistično,« je zapisal.¹⁹ V Moskvi so jih odpeljali v šotorsko taborišče, kjer je bila že velika množica ujetnikov. Taborišči Ugriškaja

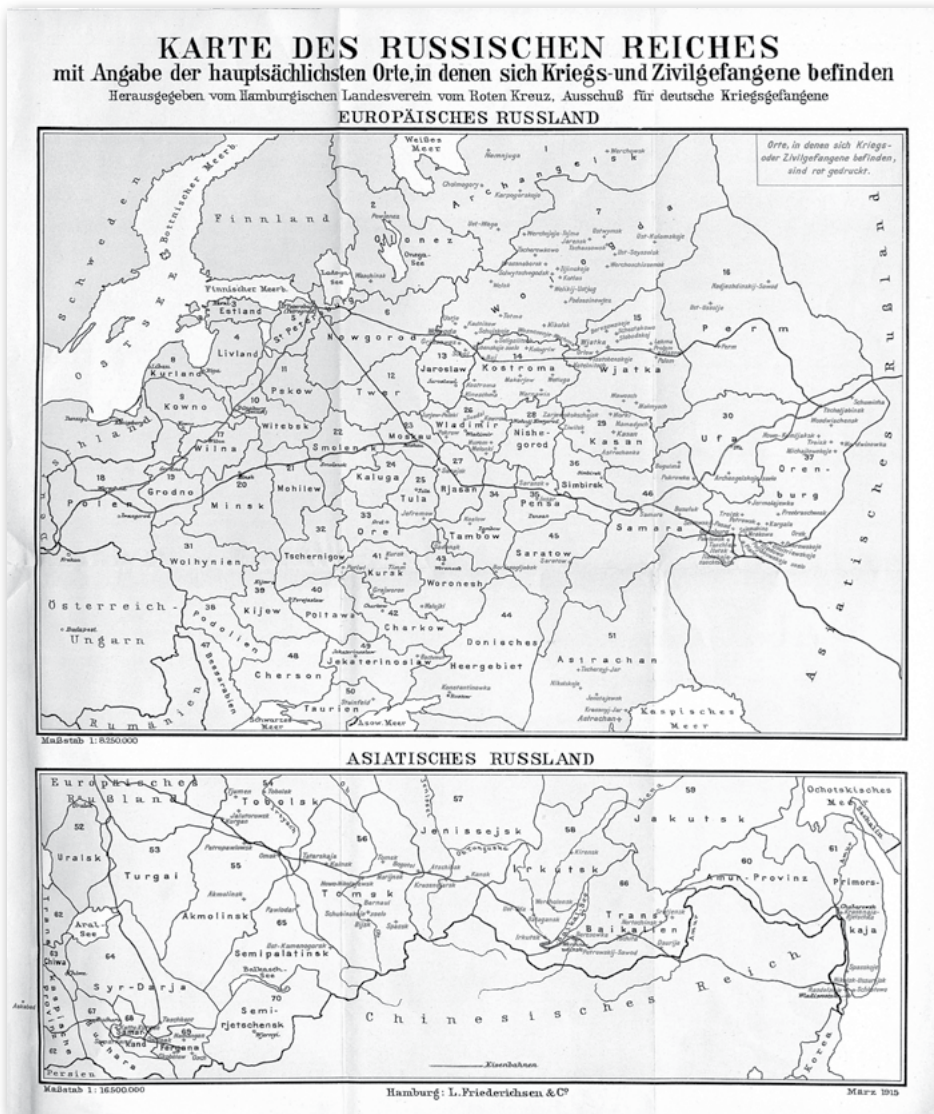
¹⁹ Molè, *Iz knjige spominov*, str. 134.

in Kuzhukovo pri Moskvi sta bili poleg taborišča Darnica pri Kijevu osrednji zbirni taborišči, kjer so bili ujetniki prvič uradno registrirani, ruskim oblastem naj bi posredovali osebne podatke (ime, priimek, datum rojstva in kraj bivanja) ter polkovno pripadnost, toda ruske oblasti zaradi velikega števila ujetnikov tega postopka niso redno opravljale. Po registraciji so bili razdeljeni po skupinah glede na čin in narodnost, kar je vplivalo na nadaljnje postopke, na razporeditev po taboriščih ter ujetniško delo. Največji pomen je imel čin, saj naj bi častniki po haaških konvencijah uživali enake pravice kot častniki vojske ujetniške države, dobili naj bi boljša bivališča, mesečno plačo in bili so oproščeni vsakršnega dela. Glede nacionalnega kriterija so ruske vojaške oblasti ločile nemške in avstrijsko-nemške ujetnike od slovanskih, ki naj bi bili nameščeni v boljša bivališča, dobili bi obleko in hrano ter uživali večjo svobodo gibanja od ostalih vojnih ujetnikov. Vendar je bilo bivanje ujetnikov v taboriščih ali za to namenjenih krajih odvisno tudi od lokalnih razmer in poveljnikov ter njihovih pomočnikov. Kljub načelni odločitvi, da bodo slovanski ujetniki ostali v evropski Rusiji, kjer so bile življenjske razmere boljše, pa se to mnogim ni uresničilo. Z naraščanjem števila ujetnikov so namreč nastajala vedno nova taborišča v evropski Rusiji, Sibiriji in centralni Aziji. Slovenski ujetniki so najpogosteje pisali iz naslednjih taborišč oziroma krajev, kjer so bili nastanjeni: Moskva, Kijev, Čistopol, Uglič, Ufa, Kurgan, Čeljabinsk, Rjasan, Rybinsk, Kalabis, Krasnofinsk, Krasnojarsk, Omsk, Petropavlovsk, Kaluga, Taškent in Kazan. Potovanja v taborišča so trajala tudi več deset dni, Leopold Vadnjaj se je npr. iz Kijeva do Mariinska vozil od 28. decembra do 20. januarja 1915.²⁰

Moletova ujetniška pot se je iz Moskve nadaljevala v Sibirijo do Omska in Novonikolajevska (Novosibirska). Na železniški postaji se je »[p]red našimi očmi [...] razprostirala pusta praznота in vzbujala občutek neskončnosti in otožnosti, kakršen se poraja v duši, kadar je človek sam v tujini in ni nikogar, ki bi mu lahko potožil svojo žalost. V resnici nisem bil nikoli sam, tukaj nas je bilo zbranih okoli tisoč ujetnikov in še ruska četa povrh, ki nas je stražila.«²¹ Kot je zapisal v spominih, se je Sibirije, ki jo je poznal le iz literature, bal. Vtis je bil, da je to kraj ruskih in poljskih izgnancev, ki so tam umirali v tundrah in rudnikih, po drugi strani pa so ruske oblasti tja sistematično naseljevale prebivalstvo, kar ga je navdajalo z upanjem, da le ni tako hudo. Ko so jih večkrat prešteli, je vlak krenil na dolgo pot proti Sibiriji. Na vlaku je pomagal častniku transkribirati imena ujetnikov. Molè se je spominjal tudi, da so častnikom plačevali nekaj

20 Vadnjaj, *Zapiski vojaka*, str. 1265.

21 Molè, *Iz knjige spominov*, str. 135–136.

Zemljevid ujetniških taborišč v carski Rusiji
Karte vom Europäischen und Asiatischen Russland mit Angabe der hauptsächlichsten Orte, in denen sich Kriegsgefangene und zurückgehaltene Zivilpersonen befinden sowie mit Bestimmungen über den Postverkehr nach diesen Orten. Hamburg: Friederichsen, 1915.

(<https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/item/W37IZ5LS4BIVSM6BSZEE3HF75BVVAAAY>)

denarja, s katerim so lahko kupovali hrano in druge potrebščine na večjih postajah, Molè si je kupil celo celotnega Puškina in si prislužil kakšno pikro opazko o veleizdajništvu pri svojih sojetniških častnikih. Vlak je večinoma vozil

po ravnini. Včasih so v daljavah videli vas ali mesto s številnimi kupolami. Ko so se približevali Uralu, pa se je železnica začela vzpenjati; več kot desetdnevno pot do Omska so jim krajšali prigode in različni prizori, ki jih je v spomnih kar natančno opisal. Omsk je s pozlačenimi in barvitimi kupolami cerkva na Moleta naredil velik vtis, a bil je le prehodna postaja, s katere so se odpeljali v Novonikolajevsk, po Moletovi oceni nezanimivo mlado mesto, ki pa je štel že 80.000 prebivalcev. Nastanili so jih na robu mesta v »vojennyj gorodok«, visoko na gori, do koder je vodila strma pot. Na njegovo presenečenje ga je v Novonikolajevskemu na večerjo povabil »oberpolicmejster«, kar je bil Moletov prvi obisk ruskega doma, v katerem so ga bogato pogostili, a se je zaradi nelagodja kmalu poslovil; izkazalo se je, da gre za zelo neprijetnega in osovraženega človeka, in svetovano mu je bilo, naj se k njemu ne vrača več.

Naslednje povelje za premik je Moleta s parnikom odpeljalo po reki Ob v Barnaul, kjer je bila pisana slovanska družčina. Končno je srečal tudi prvega Slovenca Konrada Šmida iz Štajerske.²² Molè je izkoristil možnost prostih izhodov v mesto, ki je nanj naredilo boljši vtis kot prejšnje mlado sibirsko mesto, s tovarišem Vejmekom je obiskal celo knjigarno, kjer je kupil staro francosko izdajo *Biblije* in antikvarni izvod *Besov* Dostojevskega. Hrano so si častniki organizirali v vojašnici in sčasoma so se začeli pripravljati na zimo, zato si je Molè za 15 rubljev kupil kožuh – šobo in veliko črno kučmo papaho, kar je komentiral: »[d]a sem se v tej šubi pokazal kje v Ljubljani ali Splitu, bi me gotovo ne bili pustili v noben boljši lokal in bi bil v družbi naravnost nemogoč.«²³ Načelnik taborišča je bil polkovnik knez Gantimurov in je ujetnike razdelil v oddelke, ki so jih nadzirali ujeti častniki; Moletu je bil dodeljen oddelek Poljakov in Bosancev. Slednji so sprožili stavko zaradi prehrane, ki ni bila v skladu z muslimansko vero; poveljnik je sicer razumel dilemo, saj so bili v ruski vojski tudi muslimanski Tatari, toda odločil je, da kdor ne bo jedel, bo pač lačen. Nekateri so jedli in bili prezirani od tistih, ki se za to niso odločili, po Moletovem spominu pa naj bi dobili nekaj denarja, da so si sami priskrbeli primerno hrano.²⁴ V spomnih je Molè natančno opisal pisano družčino sojetnikov in spore med njimi, ki so temeljili tudi na nacionalni osnovi. Omenil je zanimivo okoliščino, da so se mnogi prijavili kot Slovani, saj je bilo sprva slovanskim ujetnikom namenjena lažja ujetniška pot, toda izkazalo se je, da »slovanstvo ne daje nobenih posebnih privilegijev,« in so se, tudi v

22 Molè, *Iz knjige spominov*, str. 148–149.

23 Molè, *Iz knjige spominov*, str. 150.

24 Molè, *Iz knjige spominov*, str. 151–152.

prepričanju o avstrijski vojaški zmagi, povrnili k svojim koreninam.²⁵ Molè je to razumsko komentiral:

»Vsekakor je bilo značilno, da so se v ujetniškem življenju zrcalile in križale vse različne struje in ideje, ki so jih ujetniki prinesli s seboj iz domovine, in so se izživljala vsa nasprotja, ki so bila tipična za politično življenje doma. Naletel pa sem tudi na ljudi, ki se za takšna vprašanja sploh niso zanimali ter so živeli svoje lastno življenje. Verjetno so bili takšni že doma, – zdeli so se mi veliko srečnejši od drugih.«²⁶

V Barnaulu je naletel tudi na češkega slikarja in glasbenika, ki je Moletovo podobo naslikal po spominu, Moleta pa postavil pred cerkev v Barnaulu, kjer sicer nikoli ni bil, toda vse podrobnosti so bile natančno posnete, tudi Moletova drža; bil je tudi izjemen glasbenik. Molè se je spomnil, da si je sam pripravljajl hrano, saj je bil vegetarijanec, kar v zimski Sibiriji zagotovo ni bilo lahko. Na Moletov rojstni dan, 14. decembra 1914, so ujetnike preselili v drugo stanovanje, v lepe, svetle, čeprav še vedno pretesne prostore, kjer pa so bili zaradi kurjenja v zaprtem prostoru v življenjski nevarnosti in so se rešili zgolj zaradi hitre in učinkovite reakcije Čeha Vejmeleka, ki je na stežaj odprl vrata in začel zbujsati sojetnike. Za (katoliški) božič so ujetniki izvedeli, da se njihovo bivanje v Barnaulu končuje, kar ni bila prijetna novica, »ker smo se v Barnaulu že nekako privadili in je bil naš položaj pravzaprav ugoden, ravnanje z nami pa človeško – uvidevno, mimo tega selitev v hudi sibirski zimi gotovo ne bo posebno mikavna«.²⁷ Medtem je namreč prišlo do reorganizacije ujetnikov, ki naj bi jih razmestili po posameznih vaseh, kjer bi pomagali na kmetijah. Na pot so morali že 30. decembra, tire sredi pustote, ker transsibirska železnica še ni bila končana in Barnaul ni imel postaje, pa so dosegli s sanmi. Tam so jih spravili v vagone, v katerih so zakurili in čakali na lokomotivo, ta pa jih je popeljala v novo leto 1915 in nazaj v Novonikolajevsk, v že znani »vojenny gorodek«, kjer je Molè sredi sibirske zime ostal brez škornjev. Nato so 6. januarja 1916 z železniške postaje krenili v vas Borka, kamor so jih mužíki odpeljali s sanmi, in doživeli nenavaden sibirski mraz, pravo sibirsko zimo, ko je bil zrak tako mrzel, da so komaj dihali, se je spominjal Molè. V Borki je bil nastanjen v edini zidani hiši v vasi, pri vaškem trgovcu in oderuhu, ki si je od bivanja ujetniškega častnika in njegovega kadeta seveda obetal zaslužek. V hiši je Molè opazil desetletno deklico, ki se je tresla od vročine, zato ji je dal zdravilo in jo napotil spat. Naslednjega jutra ga je v kuhinji pričakalo presenečenje, saj je bilo v prostoru polno ljudi, ker se je deklica zbudila zdrava, njega pa so naslavljali z

25 Molè, *Iz knjige spominov*, str. 156.

26 Molè, *Iz knjige spominov*, str. 157.

27 Molè, *Iz knjige spominov*, str. 158.

doktorjem, ker je tako pisalo na seznamu ujetnikov. Moletove razlage, da je doktor filozofije, niso nič zalegle in pojavilo se je kar nekaj »pacientov«, ki so poiskali »zdravnikovo« pomoč. V stik je prišel tudi s pravoslavnim »svjaštenikom«, se veselil srečanja in bil razočaran, saj je bil ta pravo nasprotje literarnih likov, ki jih je poznal iz ruske književnosti.²⁸ Tudi sicer je bil Molè presenečen nad odnosom vaščanov do pravoslavne cerkve, saj je pričakoval veliko pobožnost in predanost, pa so bili, nasprotno, pripadniki raznih sekt. Na začetku bivanja v Barnaulu sta se Molè in kadet Sławski želela privaditi na mraz, vendar sta kar hitro omagala in kasneje je izvedel, da je bila tistega dne v Sibiriji najnižja temperatura in tudi najnižja v celotnem Moletovem sibirskem ujetništvu, skoraj minus 50 stopinj. V nadaljevanju bivanja sta si s kadetom poiskala novi, ločeni stanovanji. Molè je stanoval pri štiričlanski družini in poskušal ohranjati stike s svojimi razpršenimi kadeti, v novem gospodinjstvu pa je začel celo kuhati, saj je gospodinja kuhala zelo enolično hrano. Pomlad je prihajala počasi, aprila je začel kopneti sneg, toda končni prelom z zimo se je začel, ko se je začel lomiti led na reki Tom. Svet je bil naenkrat v zelenju in brstenju, se je spominjal Molè, iz črne zemlje pa je vzkliko žito. V začetku maja je Molè dobil poziv, da se mora javiti na vojaškem poveljstvu v Tomsku, Dom Tarasov pa je postal njegovo nekajmesečno bivališče. Družba je bila raznovrstna, spoznal je Slovence Karla Sossa iz Ljubljane, pa stotnika Nušiča iz Trsta, bilo je nekaj Ukrajincev in Poljakov; izhodi v mesto so bili mogoči le z oboroženim spremstvom. V Tomsku so ujetnike dosegle tudi novice o italijanskem prestopu na antantno stran. Čeprav je bilo sicer malo vojnih novic, pa je Molè v peterburškem dnevniku *Novoje vremja* prebral komentar o Slovencih, »češ kaj neki hočejo ti Slovenci, ki jih ni niti za eno pravo mesto«,²⁹ a je sklenil, da se ne sme predajati malodušju, kar pa je bilo mogoče le z delom, toda misel o delu »je bila v meni vedno spojena s knjigo in znanostjo«. ³⁰ Zato je bil seveda nujen obisk knjigarne, kjer je kupil prevod dela Heinricha Wölffina *Klassische Kunst in Grundprobleme der Kunstwissenschaft*, medtem ko mu je stražar prepovedal kupiti milo v judovski trgovini – »[p]očasi, korak za korakom sem bolje spoznaval Rusijo,« je komentiral Molè.³¹ Čas je tako mineval ob branju, krajših predavanjih in pogovorih, včasih pa tudi v mučnem brezdelju. Vroče in zadušljivo poletje (v mesto se je zavlekel dim zaradi 600 kilometrov oddaljenega požara) je Molè preživel v Domu Tarasova, ko je prišlo povelje o selitvi v Omsk. Tam je srečal leto starejšega novomeškega gimnazijca Arha, ki pa ga je Moletov

28 Molè, *Iz knjige spominov*, str. 165.

29 Molè, *Iz knjige spominov*, str. 179.

30 Molè, *Iz knjige spominov*, str. 180.

31 Molè, *Iz knjige spominov*, str. 180.

slovenski pozdrav spraval v precejšnje zadrego. Po nekajdnevem bivanju se je odpeljal z ladjo po Irlišu v 300 kilometrov oddaljeno tatarsko prestolnico Taro, ki pa ga je razočarala, saj je bila videti kot večja vas z lesenimi stavbami, ki so bile ograjene z lesenim plotom. Častnike ujetnike so v petih skupinah razporedili po raznih delih mesta. V spominih Molè opisuje različne prizore, ujetniške tovariše, ščurke in stenice, ki so bili njegovi sostanovalci, da je celo zapisal, da se še »danes [...] čudim, kako da sem vse to prenesel in prebil. Mislim, da sta me rešili moja mladost in nepremagljiva volja ostati živ in zdrav«. ³² Okrog novega leta 1916 je prišlo obvestilo vojaškega poveljnika, nas se vsi častniki jugoslovanskih narodnosti pripravijo na novo potovanje v mesto Tjumen, česar se je Molè zelo razveselil, saj je pričakoval, da bo tam srečal prijatelja Franceta Steleta. Toda povelje je bilo uresničeno šele po nekaj mesecih, seveda pa so ves čas ugibali, zakaj so jugoslovanske ujetnike zbirali na enem mestu. V Tjumentu so se namestili v pritlično stavbo ob veselih pozdravih mladih ujetnikov, tudi Steleta, je srečal še druge znanke, zadonela je slovenska pesem, ki je dve leti ni slišal. Družba, zlasti jugoslovanska, se je zdela Moletu v Tjumentu prijetnejša, pa seveda pestra v pogledih in pripadnostih. V tem ujetniškem mestu je Molè bolj jasno spoznal razliko med ravnanjem z ujetimi vojaki in častniki, resda je bilo

»v obeh primerih ravnanje primitivno in v zelo primitivnih razmerah in pogojih, četudi so seveda tudi tukaj obstajale razlike, odvisne od ruskih vojaških oblasti kakor tudi samih ujetnikov. Med ujetniki, tudi med moštvom, so bili ljudje, ki so si vedno znali pomagati in ki se jim je včasih celo dobro godilo. [...] To, kar je povzročalo, da se je ujetništvo mnogokrat spreminjalo v pekel in da je življenje postajalo kar neznosno, je tičalo v ujetnikih samih,« ³³

kar je vidik, ki ga v ujetniških spominih običajno ni zaznati, Molè pa ga je v nadaljevanju podprl tudi s primeri, zlasti v vrstah častnikov, ki jim je tudi sam pripadal; poudaril je, da je bil njihov gmotni položaj do revolucije varnejši in denarni prispevek 50 rubljev mesečno zagotovljen, česar pa ni bilo mogoče trditi za moštvo. V Tjumentu so jih na pozno pomlad iz barak preselili v prostorno hišo z dvoriščem, ujetniška družčina pa se je večala, medtem ko je Molè največ časa preživel s prijateljem Steletom, ki je »kakor vedno – sijajno izkoristil čas in priliko, ki se mu je nudila«. ³⁴ S pomočjo ogrskega ujetnika je namreč »izkonstruiral« strukturo madžarske slovnice, podobno je bilo tudi s tatarščino, ki se je naučil s pomočjo rusko-tatarskih učbenikov, medtem ko se je Molè seznanil s španščino

32 Molè, *Iz knjige spominov*, str. 197.

33 Molè, *Iz knjige spominov*, str. 201–202.

34 Molè, *Iz knjige spominov*, str. 203–203.

in švedščino, ki bi se ju, tako Molè, lahko naučil tudi brez vojnega ujetništva, saj mu je takrat še zaročenka v ujetništvo pošljala literaturo. Drugi ujetniki so čas porabili na drugačne načine, nekateri so poskušali zbežati in so tovarišem »priskrbeli« štiritedenski arestantski režim, kar je pomenilo le dve uri dnevno svežega zraka, tretji so se ukvarjali z denunciacijami, ki pa jih je častnik ujetnik z najvišjim činom jezno zavrnil. Molè je v Tjumentu v začetku poletja izvedel tudi za smrt svojega očeta, ki je umrl aprila, zamik pa ni bil samo posledica počasnosti pošte in cenzurnih posegov vanjo, temveč previdnosti domačih in kasneje tudi sojetniških tovarišev. Svetel trenutek je prinesla odločitev, da se končno, v odsotnosti in po pooblastilu, poroči s svojo dolgoletno zaročenko, kar je seveda terjalo precej časa, vmes je prišla tudi selitev nazaj v Taro, kamor so skupaj preselili Jugoslovane v prostore bivše ženske progimnazije.

Molè se je v spominih ustavil tudi pri notranjepolitičnih dogodkih v Rusiji, čeprav mu »kot ujetniku, izoliranemu od zunanjih dogodkov, sploh ni bilo dostopno, in bi se bil mogel sklicevati edino na tuje vire«, ³⁵ kar seveda ni pomenilo, da ga Rusija ni zanimala, nenazadnje so bili vpleteni v velike zgodovinske »peripetije«, ki so jih, tako Molè, razumeli in videli skozi prizmo ujetništva. V svojem kratkem povzetku ruskih razmer (dolgotrajna vojna, izčrpanost ljudstva, prepad med elito in ljudstvom) mu je radovednost vzbudila figura Rasputina, zlasti si je postavljajl vprašanje, kako lahko »konjski tat« tako vpliva na dvor, ki razpolaga z vsem, kar si želi; decembra 1916 je ujetnike dosegla vest o njegovi nasilni smrti, kar je bilo tako veliko presenečenje, »da je celo cenzura izgubila glavo, da so časniki nekaj dni odkrito o vsem tem pisali ter v zvezi s tem omenjali tudi dvor in vlogo, ki jo je Grigorij Jefimovič Rasputin igral s svojimi mahinacijami ...« ³⁶ Toda Tara je bila daleč in težko je bilo slediti vsem dogodkom, novice so prihajale na enem tiskanem listu *Telegrama*, ki je bil seveda pod strogim nadzorom cenzure. Dne 17. marca 1917 je *Telegram* prinesel razglas novečasne vlade, da je ta prevzela oblast, da bo izvedla potrebne reforme in vsesplošne volitve, kar je ujetnike navdalo z optimizmom, Moleta pa tudi s spoznanjem, da se je zgodilo nekaj velikega in usodnega, morda celo za ves svet. Čeprav je Molè zapisal, da na njihovo ujetništvo revolucija ni imela vpliva, pa je vendarle pripeljala do podpisa separatnega miru v Brest-Litovsku, s katerim je Rusija izstopila iz vojne in je bila razglašena amnestija za vojne ujetnike. Takrat so se začele izmenjave vojnih ujetnikov, kar pa je potekalo zelo počasi in neorganizirano, razen v primeru bolnih ali ranjenih vojakov, kjer je posredoval tudi Rdeči križ. Po podatkih avstrijskega vojnega ministrstva naj bi se

35 Molè, *Iz knjige spominov*, str. 212.

36 Molè, *Iz knjige spominov*, str. 213.

Mili darovi

za

vojne ujetnike na Ruskem.

V hitri skrbi so vedeli svojci, da so naši vojni ujetniki na Ruskem v bedi in pomanjkanju, toda do njih ni bilo varne poti. Po dolgem posojanju se je v zadnjih dneh končno posrežilo najti to pot.

Ruska vlada je dala za mile darove hrano na razpolaganje. Te vlake spremljajo zastopniki švedskega Rdečega križa, ki bodo skupaj z Amerikanci in zastopniki ruskega Rdečega križa na lieu mesta delili darove. Tako je ukrepano vse, kar je mogoče, da se spravijo darovi varno v roke vojnim ujetnikom.

Naša vlada se je takoj poslužila te prilike; že se vozijo na vzhod pod pozornim varstvom celih železniških vlakov, nabrani z najnovejšimi potrebščinami, in obilo drugih pomočev je pripravljeno.

Tudi v naslednjih mesecih se odpravijo nadaljnji železniški vlaki.

Pa ne le država, tudi narod, roditelji, žene in otroci se hočejo v srčni ljubezni udeležiti resnega dela. Le red vodi do cilja, le tisti pomagajo, ki postaje brez odloga določene in prispečene reči na dolženo mesto. Lepo bi sicer bilo, ako bi vsak otar mogel doseči tistega, pri katerem živajo naše mladi, toda to ne more biti. Zato se ne morejo prevzemati darovi za določene vojne ujetnike, pa vsi morajo darovati, da dobi vsak ujetnik. Zima je pred duri, treba je največje naglice.

Darove v denarju je posiljati Vojnemu oskrbovalnemu uradu, Dunaj, IX., Berggasse 10, z oznakami: „Mili darovi za vojne ujetnike na Ruskem“.

Darovati se smejo (le nove reči): tople smučke, tople spodnje hlače, volnene nogavice, pleteni telovniki ali sweaterji, po možnosti zapeti okoli vratu, tople rokavice, zapestniki, ogrevalci za glavo, prsi, kolena, pasovi, salji, žepni robei (brez podob), brisače, naramnice brez gume, mila, ščetke za zobe, glavniki, sredstva zoper mrčev.

Zamotavati zraven druge reči je prepovedano in, ako bi se to zgodilo, bi se zaradi tega ustavili celi prevoz!

Darove sprejemajo zbiralnice vojnega oskrbovalnega urada in društva Rdečega križa; kjer jih ni, pa občinska predstojništva. Te zbiralnice pošljejo vse, kar prejmejo, kar najhitreje vojnemu oskrbovalnemu uradu na Dunaju, IX., Berggasse 10, kjer se vse razvrsti v čiste zaboje s približno enako vsebino.

Polpomena prava se obvezajo s svojo prošnjo tudi do izdelovalcev in fabrikantov za obile darove. Izkazovali se bodo javno.

C. in kr. vojno ministrstvo, vojni oskrbovalni urad: Ivan Löbl, podmaršal, s. c.	Oskrbovalni odbor avstrijskega Rdečega križa za vojne ujetnike: Baron Marko Spiegelfeld, <small>avstrijski nametnik v p. tajni svetnik.</small>
--	--

Poštno posiljajte vojnemu oskrbovalnemu uradu, skupina VIII, Dunaj, IX., ul. Berggasse 10, na pristoje pristojbini, ako imajo na poštni spremnici in na naslovi strani paketa oznako: „Mili darovi za vojno oskrbo“.

Pa o. kr. državnih železnicah in po zasebnih železnicah, ki jih obratuje država, se prevzajajo darovi za vojne ujetnike vozniško prosto, ako se oddajo kakor navadno tovarno blago in ako se pošljejo Vojnemu oskrbovalnemu uradu, Dunaj, IX., Berggasse 10, kakor prejemnika in se na vozni listu v navedbi vsebine označujejo kakor „Mili darovi za vojne ujetnike“.

Oglas Mili darovi

(Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije)

do 18. oktobra 1918 iz ruskega vojnega ujetništva vrnilo 670.508 ujetnikov, toda le 27,6 odstotka jih je odšlo organizirano.³⁷

V tem razgibanem času je Molè iz telegrama, ki je iz Krakova potoval 12 dni, tudi izvedel, da je že 12 dni poročen, kar ga je navdalo s presenečenjem in srečo hkrati, toda do snidenja so pretekla še tri leta. Molè je med drugim opisal dogodek, ki ga je pretresel, saj je bil tarča napada z nožem, potem ko

37 Rachamimov, *POWs and the Great War*, str. 192–193.

so ujeti častniki prebirali brošuro o ujetniškem taborišču v Ufi, ki je opisovala strašne razmere v tem taborišču. Iz neznanega razloga je sojetnik napadel Moleta, ta pa se je potem preselil k drugi skupini, dejanje pa skušal pojasniti, da je težko razumeti posamezna dejanja, če na lastni koži nisi skusil ujetniške psihoze. Medtem se je zgodila še oktobrska revolucija, prehod od začasne k sovjetski vladi pa so kmalu občutili tudi ujetniki. Delegat Sovjetov je namreč sporočil, da je nastopila doba svobode, in jim je, glede na razmere, prepovedal kupovati hrano in druge potrebščine, kar so rešili tako, da so podkupili nove »dobavitelje«. Ker so bili svobodni, jih niso več stražili, denarno podporo jim je prinašal danski konzul, saj je bil danski Rdeči križ pooblaščen za urejanje zadev v zvezi z avstro-ogorskimi vojnimi ujetniki v Rusiji, Molè pa je začel zahajati v mestno knjižnico. Med ujetniki se je širila boljševiska propaganda, ki je imela med častniki manj odmeva kot med moštvom, a je tudi med Slovenci naletela na hvaležna tla.³⁸ Molè je bil celo žrtev odločitev ujetnikov komunistov, ki so častnikom prepovedali prost izhod v mesto. Moleta so na sprehodu namreč aretirali, ker je bil buržuj, in izpuščen je bil s priporočilom, naj v bodoče ne hodi prosto po ulicah. Kolikšen vpliv je imela oktobrska revolucija na Moleta, ki je spomladi 1920 izdal pesniško zbirko *Tristia ex Siberia*, je v razpravi *Oktobrska revolucija in slovenski književniki* zapisal Franc Zadravec:

»Tisti, ki so pričakovali, da jih bo Mole presenetil s prodorno podobo revolucije v Sibiriji, so knjigo odlagali razočarani. V njej sicer je nekaj revolucijskih motivov. Toda novoklasik Mole, ki ga aktualne družbene teme v pesmi tudi prej niso zanimale, je videl v revoluciji le 'krvavi kaos' in v marksistični ideji o svobodi, kot se je začela oblikovati iz proletarske revolucije, le 'prazno teorijo'.«³⁹

Minevali so prazniki, odhajali so prijatelji, ki so v sojetnikih puščali praznino in porajala so se vprašanja o smislu življenja in smrti.⁴⁰ Kljub temu so kovali načrte za prihodnost, tudi Molè je iskal pot iz ujetništva in možnost se je ponudila z lažnim potrdilom o neozdravljivi bolezni, s katerim je prišel na seznam za izmenjavo. Tako je moral počakati na parnik za Omsk, od koder naj bi bil prepeljan na postajo za izmenjavo. Toda parnik je pripeljal do Omska v pristanišče, zasegli so ga »krasnoarmejski«, sočasno so prišli tudi pripadniki revolucionarne vojske in med njimi se je vnel prepir o pristojnostih, na koncu pa so ujetniki po dolgem pohodu prišli v novo taborišče, ki je bilo pod poveljstvom madžarskih komunistov, znanih po nasilnem vladanju, zlasti so se znašali nad

38 Molè, *Iz knjige spominov*, str. 221.

39 Zadravec, *Oktobrska revolucija in slovenski književniki*, str. 1095.

40 Molè, *Iz knjige spominov*, str. 225.

ogrkimi častniki. Ujeti častniki so si sicer morali sami pripravljati hrano, in ker niso smeli kupovati mesa, je bila glavna hrana krompir, ki je predstavljal podlago za različne jedi, največkrat nekakšne cmoke, s čimer pa prav Madžari niso bili najbolj zadovoljni, ker so si zaželeli »nacionalno jed«, in kot je Molè humorно zapisal, so jo tudi dobili – v vsako skledo s cmoki za Madžare je delivec hrane postavil v cmok madžarsko zastavico, kar je pripeljalo skoraj do dvoboja, ki pa je bil rešen na miren način in brez zastavic pri nadaljnjih delitvah hrane.

Državlјanska vojna, ki se je medtem razplamtela v Rusiji, je onemogočala odhod iz Omska, ki se mu je bližala nova fronta, kar je privedlo do zelo zanimive situacije. Nekaj krasnoarmeјcev je namreč prosilo dva častnika, da bi ujeti častniki prevzeli poveljevanje nad boljševisističnimi silami, ki so se sicer upirale češko-slovaškimi in reakcionarnimi silami, a jim je očitno primanjkovalo vodenja; povablјena častnika sta ponudbo previdno zavrnila, saj se kot ujetniki niso želeli vmešavati v ruske razmere. Taborišče so potem zajele češkoslovaške sile, pridružili so se jim češki ujetniki, ostali pa so počakali v barakah, »v večnem boju s steniciami in drugim mrčesom ter v brezplodnem prerekanju«, ⁴¹ Molè in Stelè pa tudi v debatah o aktualnih razmerah in razmišljanju o usodi slovenskega naroda in ostalih južnih Slovanov, nenazadnje je bil »prav ta trenutek zgodovinski trenutek uresničenja vidovdanske ideje, ki smo o nji sanjariли pred vojno«. ⁴² V tem vzdušju so se v taborišču nekega dne pojavili agitatorji Jugoslovanskega odbora, ki so organizirali poseben polk prostovoljcev. Kot je zapisal Molè, je bil odziv slab in tudi on ter Stelè sta počakala. Medtem je Omsk postal center nove protirevolucionarne vlade z admiralom Aleksandrom Vasiljevičem Kolčakom na čelu, ujetniki pa so morali sredi septembra 1918 na vlak, ki jih je 24. septembra pripeljal v Krasnojarsk, kjer so najprej zagledali vso tragiko ujetniške izkušnje; ustavili so se namreč sredi pokopališča, kjer je bilo pokopanih 18.000 vojnih ujetnikov, ki so umrli zaradi tifusa, kot v Omsku v prvem letu vojne 40.000 in v Tocku 9000, se je z žalostjo spomnil Molè. ⁴³ V novem taborišču jih je pričakalo okoli pet tisoč vojnih ujetnikov, in kot je zapisal, se marsičesa iz tega obdobja ni spomnil, razen poslabšanja prehrane, pa tudi iznajdlјivosti nekaterih, da so izboljšali uboren jedilnik. Sicer je bilo taborišče mesto v malem, s kavarno, knjižnico, uprizarjali so predstave, celo Straussovega *Netopirja*, za katerega je Molè presodil, da bi ga lahko uprizorili, razen moškega glasu, ki je moral zamenjati ženskega, tudi na zahodnoevropskih odrih. ⁴⁴ Med raznovrstnimi ujetniki je Moletovo pozornost vzbudil slikar in grafik Ferdinand

41 Molè, *Iz knjige spominov*, str. 231.

42 Molè, *Iz knjige spominov*, str. 231.

43 Molè, *Iz knjige spominov*, str. 232.

44 Molè, *Iz knjige spominov*, str. 235.

Michel (Michl – op. PS), človek s širokim intelektualnim obzorjem, s katerim sta s Steletom imela dolge pogovore.

Nemirna in usodna jesen 1918 je vplivala tudi na razpoloženje v taborišču Krasnojarsk. Nekateri so še trdno verjeli v zmago centralnih sil, pa so morali na mah spoznati, da so živeli v zmoti, drugim se je zaradi novic o prevratu in razpadu monarhije dobesedno podrl svet, »nekaterim se je zmešalo, drugi so izgubili svoje notranje ravnotežje, bilo je nekaj samomorov. [...] Na drugi strani pa je začela mladina gledati malo drugače na položaj in perspektive bodočnosti in pridružil se ji je tudi del starejših.« Razmere v taborišču so bile napoved časov, ko se je »stari svet [...] podiral, nastajal je novi, vsi so skušali premagati težave sedanosti in zgraditi si nov dom, novo življenje.«⁴⁵ V ta kontekst sodi tudi pismo, ki ga je Stelè dobil iz Jekaterinburga od prijatelja Terseglava, ki ga je vabil v vrste jugoslovanskega polka. Stelè se je na to odzval, Molè pa čakal na nadaljnje informacije v Krasnojarsku, kjer pa so se razmere hitro slabšale, zlasti v prehrani in kurjavi, za katero so porabili tudi ograjo in sceno iz znamenitega *Netopirja*. Končno je Stelè poslal novice o jugoslovanskem polku Matije Gubca, ki se je formiral v Tomsku, in Moletu svetoval, naj se mu pridruži skupaj z drugimi jugoslovanskimi ujetimi častniki, ker je »zadeva popolnoma resna, gotovo važna tudi za domovino«.⁴⁶ Jugoslovanski odred Matije Gubca se je sicer oblikoval v Novonikolajevskem septembra 1918, s prihodom v Tomsk (po nekaterih podatkih leta 1919) se je odred organiziral v Prvi jugoslovanski polk Matije Gubca s 1500 dobrovoljci pod poveljstvom slovenskega častnika kapetana Jožeta Širclja. Od treh bataljonov je bil 3. slovenski; podrejen je bil češkoslovaški legiji ob Uralu, skupno pa vrhovnemu poveljstvu antantnih sil in se ni vmešaval v rusko državljansko vojno. Jeseni 1920 je razpadel, njegovi pripadniki pa so čez Vladivostok septembra 1920 pripluli v Dubrovnik in od tam prišli v Ljubljano.

Z dovoljenjem vojaških oblasti v Krasnojarsku je Molè s skupino sojetnikov častnikov odpotoval nekaj sto kilometrov proti zahodu v Tomsk, »z lažjim srcem in z nadejami v duši«.⁴⁷ V taborišču v Tomsku je srečal vrsto zanimivih ljudi, tudi slikarjev in grafikov, in se vedno znova spraševal, »kako to, da so ti ljudje v ujetniških razmerah in v zaduhlinah taborišč prinesli s sabo in rešili v sebi toliko lepega, predvsem vero v lepoto sveta in življenja«.⁴⁸ Obenem pa je prišel tudi do spoznanja, da ujetniško življenje nima več smisla, in 6. januarja 1919 se

45 Molè, *Iz knjige spominov*, str. 237.

46 Molè, *Iz knjige spominov*, str. 238.

47 Molè, *Iz knjige spominov*, str. 238.

48 Molè, *Iz knjige spominov*, str. 240.

je odločil pridružiti jugoslovanskemu polku, a je moral najprej še v častniško šolo. Zanimiv je Moletov razmislek o samem imenu polka po Matiji Gubcu, kar je »pomenilo cel program, revolucionarni značaj z močno podčrtano socialno tendenco, prevzeto od idejnosti kmečkih uporov 'uboge gmajne' v XVI. stoletju«, česar se večina dobrovoljcev niti ni zavedala, je menil Molè.⁴⁹ V Tomsku se je spoznal s presenetljivo biblioteko, sčasoma se je počutil prostega, saj se je nenadejano znašel »sredi takšnih zakladov, [...], kot bi bil prišel v čudežen svet, o katerem je vsa ta leta mogel samo sanjati«. ⁵⁰ Kmalu si je uredil tudi stanovanje, urejeno, čisto, celo z belim prtom pogrnjeno mizo; čutil je, da se pred njim odpira svetlejša prihodnost, pa čeprav od doma že dve leti ni prejel nobenih vesti. V času obiskovanja oficirske šole se je porodila tudi zamisel o polkovnem glasilu, s katerim bi izboljšali izobrazbo vojakov. Priprave na izdajanje so terjale nekaj časa, najti je bilo potrebno tiskarno, ustanovili so uredniški odbor, ki ga je vodil prof. Ivan Košnik iz Gorice, uredništvo je prevzel Molè, stavec pa je bil tipograf iz Trsta Pertot. Tako so 27. junija 1919 začeli izdajati *Naš list. Glasilo kulturno – prosvetnega odbora 1. Jugoslovanskega polka*. Izšlo je 13 števil, v času pisanja spominov Molè ni imel nobenega izvoda več. Spominjal se je, da vsi z glasilom niso bili zadovoljni, a nanje se je Molè pod psevdonimom El Picador odzival s humorjem. Program *Našega lista* je zapisal:

»'Naš list' je nastal iz notranjih potreb našega polka, zlasti pa je še potreben zdaj, ko odhaja del polka precej daleč od nas ter moramo ostati na vsak način z njim v tesni zvezi. Časopis ima biti zrcalo življenja in delovanja našega polka ter se kot glasilo kulturno – prosvetnega odbora drži povsem njegovega lastnega progama. Razširjal se bo sorazmerno s potrebami, ne bo pa posegal preko mej svojega okvirja. S politiko v pravem pomenu besede se ne bomo pečali. [...] Ne smemo namreč nikdar pozabiti, da smo vojaška organizacija, obenem pa tudi emigranti, daleč od domovine, [...] in da ne odločujemo prav nič v rešitvi domačih državno – političnih razmer.«⁵¹

Omeniti tudi velja, da je prosvetni odsek poleg izdajanja časopisa organiziral koncerte, akademije in telovadne nastope.

V Tomsku je Molè prišel v družbo profesorjev Tomske univerze, začel se je »preporod mojih znanstvenih in literarnih zanimanj«, ⁵² vračati se je začel k problemom kulture in umetnostne zgodovine. Spoznal je dekana profesorja

49 Molè, *Iz knjige spominov*, str. 243.

50 Molè, *Iz knjige spominov*, str. 244.

51 *Naš list. Glasilo kulturno – prosvetnega odbora 1. Jugoslovanskega polka*, Broj 1, Tomsk 27. 6. 1919, Godina 1, str. 1.

52 Molè, *Iz knjige spominov*, str. 246.

Naslovnica prve številke časopisa *Naš list* (Narodna univerzitetna knjižnica)

Sergeja Josifoviča Hessena, ruskega zgodovinarja Pavla Grigorijeviča Ljubomirova ter antičnega zgodovinarja Mihaila Hvostova, ki sta ga v imenu univerze povabila, da bi predaval umetnostno zgodovino in se tam tudi habilitiral, čeprav ni imel nobenih uradnih dokumentov o svoji izobrazbi, a so se v pogovorih z njim prepričali, da je za delo povsem kvalificiran. Bil je počaščen in se hkrati ustrašil, po dveh dneh razmisleka pa je ponudbo sprejel in predlagal, da bi predaval na temo »Glavnih struj v beneškem slikarstvu v XVI. stoletju«. Vstopil je v nov svet, v družbo izbrancev – intelektualcev, ob katerih je skoraj pozabil, da je v Sibiriji. Po drugi strani pa se je moral vračati k svojemu polku in časopisu ter se

ukvarjati, kolikor je bilo mogoče, tudi s situacijo v domovini in s predstavniki nove države, ki jo je predstavljal generalni konzul Jovan Milanković, vojaško vlado pa je predstavljal francoski general Pierre-Thiébaud-Charles-Maurice Janin, ki je poveljeval vsem prostovoljskim oddelkom, katerih glavna skrb je bila vrnitev v nove domovine. O tem je Moletu iz Jekaterinburga pisal tudi prijatelj Stelè, ki je načrtoval povratek prek Amerike v domovino ter se za dan ustavil v Tajgi in se tam srečal z Moletom ter mu svetoval, naj izkoristi vsako priložnost, da pride bolj proti vzhodu. Kmalu je bil Moletov polk premeščen iz Tomaska v Nižne-Udinsk, a je Molè dobil dovoljenje za začasno bivanje v Tomsku, kjer se je pripravljaj na habilitacijo z naslovom »Glavne struje v beneškem slikarstvu v XVI. stoletju«. Fakulteta je predavanje spoznala za uspešno in soglasno sprejela Moletovo habilitacijo za zgodovino zahodnoevropske umetnosti na univerzi v Tomsku. Predlog je bil nadalje poslan prosvetnemu ministrstvu v Omsk, vendar morebitne potrditve ni dočakal, saj so se dogodki »vrstili naglo kakor slike v filmu«. ⁵³ Proti koncu novembra je namreč dobil priložnost, da se s češkoslovaško divizijo odpravi do Nižnega-Udinska. Poslovil se je od prijateljev in se zavedel, da se je zaključila »zelo važna etapa moje življenjske poti in da grem spet enkrat neznani bodočnosti naproti«, ⁵⁴ spoznal je, da bo do ravnovesja in miru prišel šele, ko se bo vrnil v domovino.

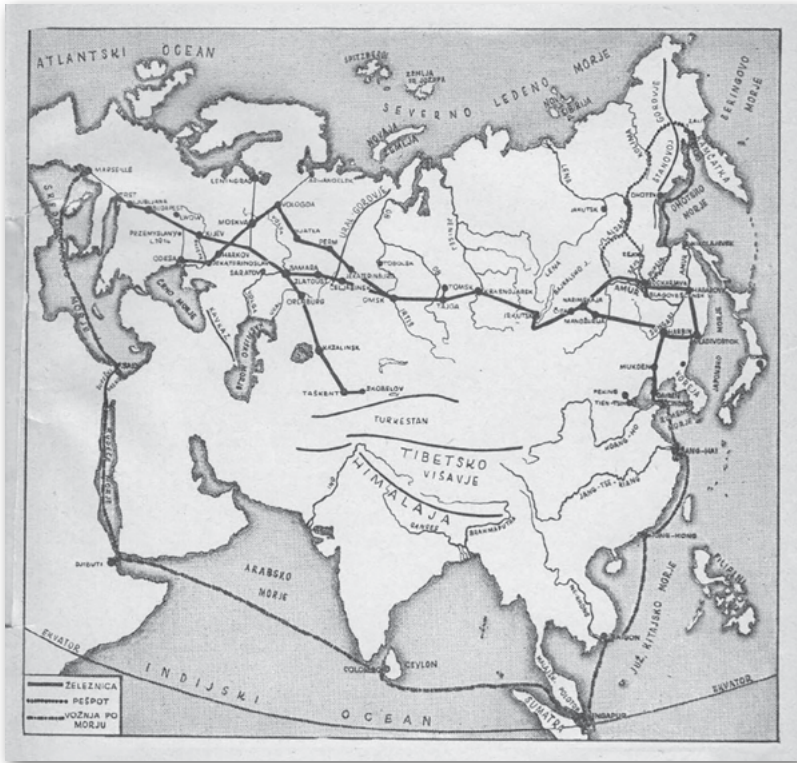
V začetku decembra 1919 se je začelo zadnje dejanje Moletove ujetniško-dobrovoljske poti, ko se je v družbi češkoslovaških vojakov in legionarjev z vlakom napotil proti Irkustku, kamor so prispeli 23. decembra, naslednjega dne pa se je zglasil pri češkem delegatu s poverilnim pismom s prošnjo, naj jugoslovanskemu polku omogoči vrnitev v domovino s češkoslovaškim transportom. Za odhod 1. jugoslovanskega polka in jugoslovanskega diplomatskega predstavništva je bil določen prvi naslednji transport iz Vladivostoka v Trst, kar pa je bilo odvisno od pogajanj z generalom Semjonovom: »Najraje bi bil poskočil, ko sem slišal te besede, a sem napravil prav resen pozdrav in se iskreno zahvalil adjutant« ⁵⁵ V veselem pričakovanju transporta so v svojem vagonu praznovali novo leto, in ko se je vlak vendarle premaknil, »sem vedel, da se pomikamo k domovini«. ⁵⁶ Pot je bila dolga, Molè se je navduševal nad nepopisno lepoto zimske pokrajine nad Bajkalskim jezerom. V Čiti je vlak skrenil na mandžursko železnico, kar je bila najkrajša pot do Vladivostoka, a ne brez težav in preprek, saj je zmanjkovalo premoga in drv za kurjenje. Vmes ga je prijatelj Bogdan

53 Molè, *Iz knjige spominov*, str. 257.

54 Molè, *Iz knjige spominov*, str. 259.

55 Molè, *Iz knjige spominov*, str. 267.

56 Molè, *Iz knjige spominov*, str. 270.

Pot slovenskega vojaka Martina Muca iz ruskega ujetništva v domovino (Muc, Martin. *Skozi Sibirijo, I. in II. del*. Ljubljana: Vodnikova družba 1933, 1934.)

Pogačnik celo poskušal zvabiti v »novoustanovljeno« jugoslovansko-rusko-mandžursko brigado prostovoljcev, od koder je Molè tovariša vendarle izvlekel. Končno so naslednji dan prispeli v Vladivostok, kjer je jugoslovanske prostovoljce iz ruskega ujetništva pričakala Jugoslovanska misija. »Končana je bila moja pot od Splita do Vladivostoka, od Jadrana do Tihega oceana, ki sem jo začel v Splitu dne 2. avgusta 1914. leta in jo dokončal dne 10. februarja 1920. Čakala pa me je še dolga pot po morju«, je zapisal Molè.⁵⁷ Na odhod parnika so čakali dva tedna, ta čas je Molè izkoristil za ogled mesta, ki je, tako Molè, ustrezal pojmu pravega mesta in ga vračal k vizijam Trsta, kot se ga je spomnil iz otroških let; bil je radosten in srečen, ogledoval si je Kitajke in Kitajce ter pripadnike različnih narodnosti, ki jih je srečeval po mestu, ogledal si je kitajsko gledališče, kjer resda ni razumel ničesar, a je sledil akciji na odru, dvobojem in akrobatskim točkam. Vladivostok je dajal vtis, kot bi se v njem zbralo vse, kar

⁵⁷ Molè, *Iz knjige spominov*, str. 272.

je tedaj predstavljalo rusko duševno življenje, kot bi se tja zateklo vse, kar se je lahko rešilo pred strašno resničnostjo, ki je pretresala veliko Rusijo.

Dne 26. februarja 1920 so se proti večeru vkrcali na ameriški transportni parnik Sheridan. Odrinili so naslednje jutro, a Sibirijo je Molè zapuščal z občutkom, da jo bo vedno nosil v sebi, da je ne bo nikoli pozabil. Tri dni so potovali do Japonske, do zaliva Nagasaki, kjer so se zasidrali in kar takoj začeli trgovati z Japonci in Kitajci; Molè si je kupil belo tropsko obleko in slamnik in »bil spet podoben pravemu kulturnemu človeku«⁵⁸ in občudoval mesto. Pot so nadaljevali do Manile, do Singapurja in od tod na odprto morje Indijskega oceana, postali so na Cejlonu, kjer je obiskal »Albert and Victoria Museum« in si s tovarišem ogledal še tekmo pola. S Cejlona je smer tekla proti severu proti Sinajskemu polotoku, skozi Sueški prekop do Port Saida, kjer so se ustavili za dva dni in izvedeli, da bodo 18. aprila pripluli v Trst. Tam se je poslovil od prijateljev, a poti domov ni mogel nadaljevati, ker je bila v Jugoslaviji železničarska stavka. Po nasvetu češkoslovaškega konzula se je pridružil češkoslovaškemu vojaškemu transportu za Prago in načrtoval pot v Krakov, kjer ga je čakala žena, in od tod nazaj na jug k mami. Pot jih je peljala čez Koroško in nato čez Avstrijo, kjer je videl le revščino in lačne obraze otrok, ki so na postajah prosili za kruh. Toda vlak je imel zanimiv »tovor«, s seboj so namreč peljali tudi sibirske žene legionarjev, ki so se tako oklenile svojih mož, da so jih odpeljali kar s seboj. Na praški postaji je prišel legionarje pozdravit češkoslovaški predsednik Tomáš Garrigue Masaryk; Praga se je odela v cvetje, povsod se je trlo nasmejanih ljudi, ki so sprejeli zmagovalce, ki so se po mnogih težkih letih vrnili domov. V Pragi je moral Molè enajst dni čakati, da so odprli mejo proti Poljski, kar je izkoristil za obisk svojih čeških znancev; ko so mu končno na poljskem veleposlaništvu potrdili, da je meja odprta, se je njegov vlak ponovno ustavil na obmejni postaji Bohumin, kamor je končno prišel poseben vlak in ob šestih zjutraj slednjič pripeljal potnike v Krakov. Tam je objel ženo Elo, s katero je odtlej hodil »pod roko v pravo življenje, skupno do smrti«.⁵⁹

Vojeslav Molè se je v ujetniškem delu spominov večkrat »opravičeval« ali pojasnjeval, zakaj se ni podrobneje razpisal o ruski politiki in razburljivih časih, ki so spremenili podobo Rusije in nenazadnje tudi sveta: »Moji pričujoči spomini so predvsem čisto osebni; od začetka je bil moj smoter in namen prikazati mojo lastno, osebno pot skozi življenje, v tem tudi v Sibiriji, mojo zgodbo in način, kako je svet name učinkoval in kako sem jaz sam obenem z

58 Molè, *Iz knjige spominov*, str. 278.

59 Molè, *Iz knjige spominov*, str. 290.

mojim okoljem reagiral na zunanji svet.«⁶⁰ Ves čas se je zavedal, da je ujetništvo pustilo v življenju posameznika neizbrisen pečat, po drugi strani pa se je z leti spomin spreminjal in zato, »ko pišem pričujoče spomine iz davno minulih let, pišem pravzaprav le o sebi, a v spominih na ta leta so moji prijatelji in drugi ljudje, ki sem jih srečeval, v bistvu le podobe, ki so šle mimo mojih čutov, doživetij in spoznanj v danih okoliščinah ter so v njih ostale.«⁶¹

Viri in literatura

- Cerkovnik, Gašper. Neznana Knjiga spominov Vojeslava Moleta: izpadli deli iz tipkopisa za Moletovo avtobiografijo Iz knjige spominov v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani. *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije*, 38, 2015, št. 2, str. 401–412.
- Komelj, Milček. Prva svetovna vojna in slovenska likovna umetnost. *Velika vojna in Slovenci: 1914–1918*. Ljubljana: Slovenska matica, 2005, str. 75–86.
- Molè, Vojeslav. *Iz knjige spominov*. Ljubljana: Slovenska matica, 1970.
- Naš list. Glasilo kulturno–prosvetnega odbora 1. Jugoslovanskega polka*.
- Rachamimov, Alon. *POWs and the Great War: captivity on the eastern front*. Oxford; New York: Berg, 2002.
- Smrekar, Hinko. *Hinko Smrekar – črnovojnik*. Ljubljana: Umetniška propaganda, 1919.
- Svoljšak, Petra, Antoličič, Gregor. *Leta strahote: Slovenci in prva svetovna vojna*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2018.
- Vadnjal, Leopold, Janež, Stanko. Zapiski vojaka: 1914–1921. *Borec*, 41, 1989, št. 12, str. 1236–1407.
- Zadravec, Franc. Oktobrska revolucija in slovenski književniki *Sodobnost*. 15, 1967, št. 11, str. 1093–1114.

60 Molè, *Iz knjige spominov*, str. 211.

61 Molè, *Iz knjige spominov*, str. 201.